

Interreg

Ελλάδα-Κύπρος

Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης

WATERWAYS

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΣ: Δ3 ΕΦ.Α.ΛΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: 3.3.2: Χαρτογράφηση και καταγραφή σημείων και περιοχών φυσικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ: 3.3.2.1 Ηλεκτρονική καταγραφή και επιστημονική τεκμηρίωση των μνημείων αρμοδιότητας της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου επί ή πλησίον του Ε4 στην περιοχή του Γεωπάρκου της Σητείας.

Συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και από Εθνικούς Πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Το παραδοτέο αυτό υλοποιήθηκε από την αρχαιολόγο Κοϊνάκη Δέσποινα, στο πλαίσιο της πράξης «Υδάτινοι δρόμοι και ιστορίες στο Ε4 και στα Γεωπάρκα της Ανατολικής Μεσογείου» (Ακρωνύμιο: WaterWays), η οποία συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και εθνικούς πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου στο πλαίσιο του Προγράμματος Συνεργασίας INTERREG-V Ελλάδα-Κύπρος 2014-2020.

Το παραδοτέο αποσκοπεί στην αποτύπωση και την ανάδειξη των μνημείων που σχετίζονται με τη διαχείριση του νερού (π.χ. κρήνες, δεξαμενές, νερόμυλοι κ.ά.) καθώς και σημαντικών μνημείων που εντάσσονται σε σύνολα σχετιζόμενα με τη διαχείριση του νερού αρμοδιότητας της ΕΦ.Α. Λασιθίου, τα οποία βρίσκονται είτε επί του μονοπατιού Ε4 είτε γειτνιάζουν με αυτό στην περιοχή του Γεωπάρκου της Σητείας.

Στο πλαίσιο υλοποίησης του παραδοτέου συντάχθηκε σχετικό κείμενο μετά από την εργασία πεδίου (επιτόπιες επισκέψεις) και την αναζήτηση πληροφοριών μέσα από την βιβλιογραφική έρευνα για τα παρακάτω μνημεία:

1. Η κρήνη στη Χρυσοπηγή
2. Ο ναός της Παναγίας στη Δάφνη
3. Η κρήνη στο Κατωστράτι στη Δάφνη
4. Η δίκλιτη θολωτή δεξαμενή στο Monte forte
5. Ο ναός Αγίου Αντωνίου στα Ανεβρυτά
6. Ο ναός των Αγίων Αποστόλων στους Αδρομύλους
7. Η κρήνη στους Παπαγιαννάδες
8. Ο ναός της Παναγίας Ελεούσας (Αγίας Ζώνης) στους Παπαγιαννάδες
9. Η κρήνη στην Ετιά στην Έπαυλη De Mezzo
10. Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης στην Ετιά
11. Ο ναός του Αγίου Ιωάννη στην Ετιά
12. Η μονή της Αγίας Σοφίας στους Αρμένους
13. Ο ναός του Αγίου Πνεύματος στους Αρμένους
14. Η κρήνη στον Χανδρά
15. Ο ναός της Παναγίας στον Χανδρά
16. Το μικρό χαμάμ στο Χανδρά
17. Οι δύο οθωμανικές κρήνες στον μεσαιωνικό οικισμό της Βόιλας

18. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου της Βόιλας
19. Ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Ζήρο
20. Ο ναός του Αγίου Νικολάου στη Ζήρο
21. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στα Σκαλιά
22. Οι νερόμυλοι στην Επάνω Ζάκρο
23. Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρα (Αφέντης Χριστός) στην Επάνω Ζάκρο
24. Η κρήνη στην Επάνω Ζάκρο
25. Οι σχετιζόμενες με νερό κατασκευές εντός του μινωικού ανακτόρου της Κάτω Ζάκρου

Όλα τα αρχεία σε ηλεκτρονική μορφή διατέθηκαν προς κοινή χρήση στους εταίρους του προγράμματος μέσω της πλατφόρμας Google Drive ενώ υπάρχουν και στα γραφεία της ΕΦ.Α. Λασιθίου.

1. Χρυσοπηγή, κρήνη

Η οθωμανική κρήνη, αποτελείται από ένα δωμάτιο-δεξαμενή με την πρόσοψη να έχει υποστεί μεγάλη φθορά αφού έχει αφαιρεθεί το τύμπανο του τόξου και φαίνεται το εσωτερικό του δωματίου-δεξαμενής. Διαθέτει λιθανάγλυφο πλαίσιο στην όψη του τόξου και απλούς παραστάδες στη βάση του.

2. Δάφνη, ναός Παναγιάς

Ο ναός βρίσκεται εντός του οικισμού και ανάγεται στις αρχές του 17^{ου} αι.. Αποτελείται από ένα αρχικό κλίτος με οξυκόρυφο θόλο με δύο ενισχυτικά τόξα και στη νότια πλευρά του έχει προστεθεί ένας ορθογώνιος νάρθηκας μικρότερου μήκους όπου βρίσκεται η

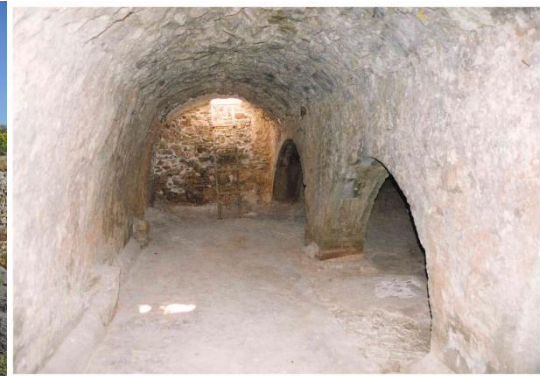
είσοδος του ναού. Οι δύο χώροι επικοινωνούν με δύο χαμηλά τοξωτά ανοίγματα. Στην νότια όψη υψώνεται χτιστό κωδωνοστάσιο. Αναφέρεται στην απογραφή των εκκλησιών του 1637.

3. Δάφνη, κρήνη στο Κατωστράτι (εκτός οικισμού)

Πρόκειται για μια μικρή κρήνη που αποτελείται από ένα δωμάτιο – δεξαμενή που βρίσκεται μέσα στο ανάχωμα του αγρού και μόνο η πρόσοψη, χτισμένη με μαλακό ασβεστόλιθο, διακρίνεται στο πραινές του αγροτικού δρόμου στον οποίο βρίσκεται. Το τόξο της πρόσοψης πατά σε στενές παραστάδες και κάτω από τον κρουνό, που δεν υπάρχει πια, βρίσκονται οι γούρνες από ασβεστόλιθο.

4. Φρούριο Monte forte ή Απάνω Καστέλλι, δίκλιτη θολωτή δεξαμενή

Πρόκειται για μια ημιυπόγεια λιθόκτιστη κατασκευή, χτισμένη σε επικλινές έδαφος για τη διευκόλυνση της συλλογής του βρόχινου νερού μέσω της φυσικής κλίσης του εδάφους. Το εσωτερικό των τοιχωμάτων καλύπτεται με επίχριση υδραυλικού κονιάματος που εξασφάλιζε την στεγανότητά της και σώζεται τμηματικά. Στεγάζεται με δύο παράλληλους κυλινδρικούς θόλους οι οποίοι επικοινωνούν με τοξοστοιχία με τρία χαμηλά ημικυκλικά τόξα. Το δάπεδο είναι από πατητό υδραυλικό κονίαμα. Στη στέγη της δεξαμενής υπάρχει μία οπή από όπου γινόταν η άντληση του νερού. Με τις εργασίες στερέωσης του φρουρίου κατά το 1999-2001, έγινε καθαρισμός και αποκατάσταση της δεξαμενής και τμήματα των θόλων που είχαν καταπέσει.

5. Φαράγγι Ανεβρυτών, ναός Αγίου Αντωνίου

Ο λιθόκτιστος ναός του Αγίου Αντωνίου, βρίσκεται ακριβώς κάτω από μια βραχοσκεπή. Χτισμένος επί της φυσικής κοιλότητας του βράχου είναι μονόχωρος θολοσκεπής με ξύλινο λιτό τέμπλο και λίγες εικόνες. Η είσοδος βρίσκεται στην νότια όψη με θύρωμα με ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο και χαραγμένη η χρονολογία 1899.

6. Αδρομύλοι, ναός Αγίων Αποστόλων

Πρόκειται για τοιχογραφημένο θολοσκεπή ναό, με οξυκόρυφο τόξο ενισχυμένο με σφενδόνιο. Στο βόρειο άξονά του και κάθετα με αυτόν προστέθηκε ένας σχεδόν τετράγωνος νάρθηκας, χαμηλότερου ύψους, επίσης θολοσκεπής. Ο ναός είναι κατάγραφος, με ενιαίος τοιχογραφικό διάκοσμο στο κλίτος και στον νάρθηκα. Η κύρια

είσοδος του ναού βρίσκεται στο νότιο τοίχο του ενώ στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα υπάρχει άλλη μια χαμηλή είσοδος. Οι δύο χώροι επικοινωνούν με χαμηλό τοξωτό άνοιγμα στο βόρειο τοίχο του ναού. Πάνω από αυτό βρίσκεται κτητορική επιγραφή με ημερομηνία 1415, που προσδιορίζει την κατασκευή του νάρθηκα και την τοιχογράφηση του ναού, όπου δυστυχώς το όνομα του κτήτορα του ναού δεν σώζεται. Ο εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφικός διάκοσμος, που φαίνεται ότι έγινε σε φάση λίγο μεταγενέστερη της αρχικής κατασκευής του και συγχρόνως με την προσθήκη του νάρθηκα, αντλεί τη θεματολογία του από τον Ευαγγελικό, τον Χριστολογικό και τον Αγιολογικό κύκλο.

7. Παπαγιαννάδες, κρήνη

Η κρήνη βρίσκεται εντός του οικισμού και αποτελείται από ένα δωμάτιο-δεξαμενή με δύο όψεις χτισμένες με ασβεστόλιθους με λειτουργικά και διακοσμητικά στοιχεία. Η πρόσθια όψη με παραστάδες και αέτωμα, είναι διακοσμημένη με μια ιδιαίτερη κόγχη με χαραγμένο ένα σταυρό στο εσωτερικό της. Πάνω από την κόγχη, ανά δύο δεξιά και αριστερά, υπάρχουν εξάφυλλοι ρόδακες μέσα σε κύκλο, πανάρχαια σύμβολα απομάκρυνσης του κακού για να μην μολυνθεί το νερό. Στο κάτω μέρος βρίσκεται ο κρουνός και από κάτω η γούρνα. Στην πλάγια όψη υπάρχει επίσης κρουνός και από κάτω γούρνες ενώ στο βάθος η κατασκευή καταλήγει σε μικρό θολωτό υπόστεγο με γούρνες.

8. Παπαγιαννάδες, ναός της Παναγίας Ελεούσας (Αγίας Ζώνης)

Πρόκειται για δίκλιτο θολοσκεπή ναό που έχει κατασκευαστεί σε δύο φάσεις. Αρχικά χτίστηκε ο ναός της Παναγίας με την επωνυμία «Ελεούσα» (σήμερα με την ονομασία «Αγία Ζώνη», εορτάζει 31 Αυγούστου) και σε δεύτερη φάση, στα βόρεια του, προστέθηκε το κλίτος του Αγίου Χαραλάμπους. Στο αρχικό, νότιο κλίτος αφιερωμένο στην Παναγία σώζονται αξιόλογες τοιχογραφίες που χρονολογούνται στο 1364 βάσει γραπτής επιγραφής. Το εικονογραφικό πρόγραμμα αντλεί τη θεματολογία του από το Χριστολογικό κύκλο, τον Θεομητορικό κύκλο (Γέννηση, Εισόδια, Κοίμηση) ενώ παράλληλα υπάρχουν μορφές Αγίων και Προφητών.

9. Ετιά, κρήνη στη Έπαυλη De Mezzo

Η κρήνη αποτελείται από ένα μικρό δωμάτιο – δεξαμενή που δεχόταν νερό πιθανότατα από την πηγή «Καμαράκι», που βρίσκεται ψηλότερα και σε απόσταση 500 μ. Β.Α. του οικισμού των Αρμένων. Το νερό από την πηγή μετέφεραν πήλινοι σωλήνες (κουτούτα, condotti) όπως συνηθιζόταν εκείνη την εποχή. Έχει δύο προσόψεις, η μία προς την πλευρά της έπαυλης και η άλλη προς το δρόμο. Στην τελευταία υπάρχει εντοιχισμένη λίθινη πλάκα με αστεροειδή διακόσμηση και επιγραφή όπου αναφέρεται η ημερομηνία κατασκευής (1701) και το όνομα του Επισκόπου Ιεράς Μελετίου Τριβιζά που πιθανόν την έχτισε για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Η κρήνη ήταν μερικώς κατεστραμμένη και αναστηλώθηκε το 2008 από το Υπουργείο Πολιτισμού.

10. Ετιά, ο ναός της Αγίας Αικατερίνης και Γεννήσεως της Παναγίας

Πρόκειται για δίκλιτο ναό με δύο κατασκευαστικές φάσεις. Το νότιο κλίτος αποτελούσε τον αρχικό ναό, στον οποίο σώζονται σπαράγματα τοιχογραφιών. Κατά την προσθήκη του βόρειου κλίτους, στη δεύτερη φάση οικοδόμησης στις αρχές του 17^{ου} μ.Χ. αι., ενοποιήθηκε όλη η κατασκευή με στοιχεία αναγεννησιακής μορφολογίας, με κυρίαρχο το επιβλητικό κωδωνοστάσιο με την λιθανάγλυφη διακόσμηση και τα αετώματα με τις έλικες. Σύμφωνα με προφορικές παραδόσεις, λειτουργούσε και ως καθολικός και ως ορθόδοξος ναός. Στην οθωμανική περίοδο μετατράπηκε σε τζαμί. Μετά το 1899 μετατράπηκε και πάλι σε χριστιανικό ναό. Στη δυτική πλευρά του αύλειου χώρου σώζονται υπολείμματα επάλξεων παλαιότερης φάσης, ενδεχομένως μια αρχικής οχύρωσης.

11. Ετιά, ο ναός του Αγίου Ιωάννη

Πρόκειται για μονόκλιτο θολοσκεπή ναό που ανάγεται στον 15^ο – 16^ο αι.μ.Χ.. Στη νότια όψη υπάρχει η είσοδος με ανάγλυφο θύρωμα με ημικυκλικό τόξο και μικρό παράθυρο με ανάγλυφο διάκοσμο λαϊκής τεχνοτροπίας. Στην ίδια πλευρά υψώνεται το κτιστό κωδωνοστάσιο.

12. Αρμένιοι, Μονή Αγίας Σοφίας

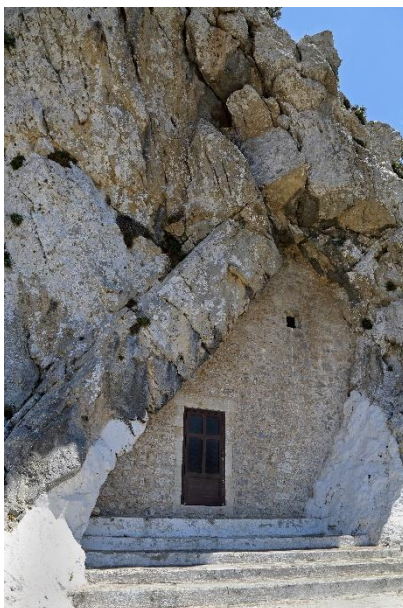

Το μοναστηριακό συγκρότημα της Αγίας Σοφίας κατασκευάστηκε γύρω από τον αρχικό ναό το 1634, σύμφωνα με επιγραφή που υπήρχε στο κατεστραμμένο θύρωμα. Η μονή είχε οχυρό χαρακτήρα και, βάσει της φωτογραφίας του κατεστραμμένου θυρώματος, φαίνεται ότι είχε έντονη ομοιότητα με την είσοδο της Μονής Τοπλού.

Στο κέντρο του περιβάλλου βρίσκεται ο ναός της Αγίας Σοφίας ενώ περιμετρικά υπάρχουν οι πτέρυγες των κελιών με ερειπωμένα σήμερα τα περισσότερα κτίσματα. Ο

ναός είναι μονόκλιτη βασιλική και έχει ανεγερθεί σε δύο φάσεις. Στην αρχική φάση ανήκει το ανατολικό τμήμα με το Ιερό, που έχει χαμηλότερο ύψος. Στη συνέχεια ο ναός επεκτάθηκε προς τα δυτικά. Διαθέτει μία είσοδο προς τη βόρεια πλευρά της αυλής και μία άλλη προς τη νότια, με πλούσια διακοσμημένα αετώματα, και οι δύο στο τμήμα της προσθήκης. Τα διακοσμητικά λιθανάγλυφα στα θυρώματα και στα παράθυρα στις όψεις του ναού, τα στοιχεία των κελιών και η επιμελημένη πλακόστρωση της αυλής μαρτυρούν ιδιαίτερη φροντίδα στην κατασκευή.

13. Αρμένιοι, ναός Αγίου Πνεύματος

Πρόκειται για σπηλαιώδη ναό του οποίου είναι ορατή μόνο η λιθόκτιστη πρόσοψη. Στο βάθος της σπηλιάς είναι διαμορφωμένο το Ιερό και στο ίδιο ύψος με την απόληξη του τέμπλου είναι τοποθετημένο ένα κανάτι για να συλλέγει το αγίασμα από το μοναδικό σημείο του σπηλαίου όπου έχουμε σταγονορροή, σύμφωνα με τις μαρτυρίες κατά τη συγκεκριμένη στιγμή, την ημέρα που γίνεται λειτουργία.

14. Χανδράς, κοινοτική κρήνη

Η κρήνη είναι ένα μοναδικό μνημείο με πολλά ενετικά στοιχεία. Αποτελείται από ένα δωμάτιο – δεξαμενή με σειρά από πέντε κρήνες στην όψη, με αντίστοιχες γούρνες μέσα σε πέντε τόξα που βαίνουν σε παραστάδες. Στα τύμπανα των τόξων είναι καρφωμένες σιδερένιες σφήνες με στρογγυλή κεφαλή που χρησίμευαν για να δένουν τα ζώα. Μπροστά από τις κρήνες υπάρχει ανοιχτή στοά της οποίας η πρόσοψη αποτελείται από δύο ωραία λαξευμένα ημικυκλικά τόξα που πατούν σε τρεις αψιδοστάτες. Στην οροφή της όλης κατασκευής, το 1947 έγινε προσθήκη ορόφου που στέγασε το Κοινοτικό κατάστημα, με αποτέλεσμα την μεγάλη αλλοίωση της κατασκευής.

15. Χανδράς, ναός της Παναγίας

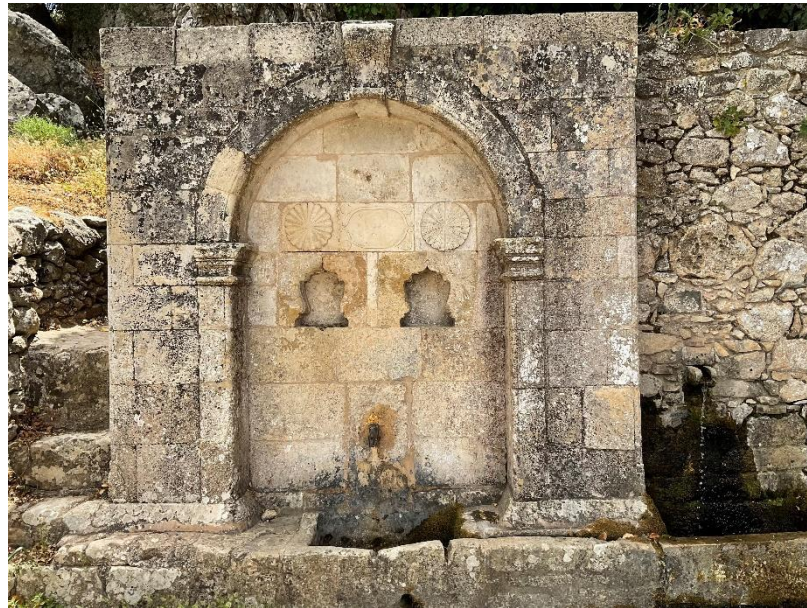
Ο δίκλιτος ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και του Ευαγγελισμού, μέσα στον οικισμό του Χανδρά, είναι λιθόκτιστος, θολοσκεπής. Το κλίτος της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ανάγεται στην εποχή της βενετοκρατίας, στον 15^ο-16^ο αι., και έφερε τοιχογραφικό διάκοσμο, που δυστυχώς σήμερα είναι κατεστραμμένος στα περισσότερα σημεία. Το κλίτος του Ευαγγελισμού προστέθηκε μετά τη δεκαετία του 1960. Στη νότια όψη βρίσκεται η είσοδος με ανάγλυφο θύρωμα με ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, πάνω από το οποίο υψώνεται το κτιστό κωδωνοστάσιο. Στη δυτική πλευρά του υπάρχει παράθυρο με λαξευτό πλαίσιο και λιθανάγλυφο ρόδακα. Στη βόρεια όψη, με πρόσβαση από την αυλή, υπάρχει δεύτερη νεότερη είσοδος.

16. Χανδράς, μικρό χαμάμ

Πρόκειται για μικρό λουτρό, ενσωματωμένο σήμερα σε ιδιωτικό κτίριο το οποίο έχει καταστρέψει μέρος του. Το σωζόμενο τμήμα στεγάζεται με τρούλο, με φωτιστικές οπές, και διαθέτει χώρο καύσης («καζάνι») στη μία πλευρά. Στον συνεχόμενο χώρο υπάρχει στόμιο δεξαμενής νερού ή πηγαδιού, από το οποίο γινόταν η άντληση του νερού.

17. α.Βόιλα, μεγάλη οθωμανική κρήνη

Στη θέση «Κρύο νερό», βρίσκεται η μεγάλη οθωμανική κρήνη του οικισμού, που αποτελείται από ένα δωμάτιο – δεξαμενή με διακοσμημένη πρόσοψη. Το τόξο της πρόσοψης κορυφώνεται σε κλειδί – λοφίο και βαίνει σε στενές παραστάδες με επίκρανα. Στο τύμπανο του τόξου υπάρχουν δύο περίτεχνες μικρές κόγχες και διακοσμητική ζώνη με ανάγλυφους εικοσάφυλλους ρόδακες. Ανάμεσα τους, ένα κόσμημα - πλαίσιο με μικρούς ρόδακες και ρόμβους στα τέσσερα άκρα του φαίνεται ότι έχει αποξεστεί στο κέντρο. Συνήθως στο σημείο αυτό υπήρχαν επιγραφές που ανέφεραν το δωρητή, το χρόνο κατασκευής, το όνομα της κρήνης και σε κάποιες περιπτώσεις στίχους από το Κοράνι.

17. β. Βόιλα, μικρή οθωμανική κρήνη

Δυτικά του οικισμού βρίσκεται η μικρή οθωμανική κρήνη με ωραίο διάκοσμο και επιγραφή στην πρόσοψη της. Αποτελείται από ένα δωμάτιο - δεξαμενή με πρόσοψη χτισμένη με ορθογώνιους ασβεστόλιθους που στέφεται από γείσο ενώ στον πλάγιο τοίχο υπάρχει η ξεχειλίστρα. Το τόξο της πρόσοψης βαίνει σε παραστάδες πλάτους όσο η υπόλοιπη πρόσοψη. Πάνω από αυτό υπάρχουν δύο ανάγλυφα κοσμήματα με οθωμανική επιγραφή ανάμεσα τους, η οποία έχει αποξεστεί με αιχμηρό εργαλείο. Στο τύμπανο του τόξου, πάνω από το χάλκινο κρουνό, υπάρχουν κυκλικά κοσμήματα και ανάμεσα τους χαραγμένη κόγχη που δεν έχει εκβαθυνθεί.

18. Βόιλα, ναός Αγίου Γεωργίου

Ο ναός σώζεται στο ψηλότερο σημείο της πλαγιάς είναι δίκλιτος με δύο φάσεις κατασκευής. Στην πρώτη φάση ανήκει το νοτιοανατολικό τμήμα του κλίτους του Αγίου Γεωργίου ενώ αργότερα προστέθηκε η προς δυσμάς επέκταση του αρχικού κλίτους καθώς και το βόρειο δεύτερο κλίτος, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη Θεολόγο. Τα δύο κλίτη επικοινωνούν με μεγάλα τοξωτά ανοίγματα. Το οξυκόρυφο θύρωμα, έχει λιθανάγλυφη διακόσμηση ενετικής τεχνοτροπίας και φέρει στο υπέρθυρο οικόσημο, πιθανότατα των Salomon (Σαλαμών), οικογένειας ευγενών οι οποίοι είχαν φέουδα στον οικισμό και την ευρύτερη περιοχή.

Η επέκταση του ναού έγινε για να φιλοξενήσει τον οικογενειακό τάφο των Σαλαμών όπως φαίνεται από τις επιγραφές. Στη νοτιοδυτική γωνία υπάρχει αρκοσόλιο (ταφικό μνημείο) με τοιχογραφημένο τύμπανο που απεικονίζει τη Θεοτόκο ένθρονη Βρεφοκρατούσα, δεξιά και αριστερά της τους κήτορες του ναού και επιτύμβια έμμετρη επιγραφή κάτω από την παράσταση.

Στα αριστερά της Θεοτόκου υπάρχει επιγραφή με το όνομα του κτήτορα «Γεώργιος ο Σαλαμός» και την χρονολογία 1518, ενώ στον δυτικό τοίχο, πάνω από τον τάφο, υπάρχει μία μικρή τοιχογραφία με σκηνή επικήδειου θρήνου και επιγραφή με χρονολογία 1560.

19. Ζήρο, ναός Αγίας Παρασκευής

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής είναι συνδεδεμένος με το τραγικό ιστορικό γεγονός της Θυσίας των Σκαλιωτών που κατόπιν προδοσίας παγιδεύτηκαν μέσα από τους Τούρκους. Πρόκειται για ένα ναό τριμερή, κατασκευασμένο σε διαφορετικές εποχές. Το νότιο κλίτος είναι το παλαιότερο, στο οποίο σώζεται η τοιχογραφία της Αγίας Παρασκευής πάνω από το εσωτερικό υπέρθυρο της εισόδου, με χρονολογία 1523. Το κεντρικό κλίτος έχει μεγαλύτερο μήκος από τα άλλα δύο και επικοινωνεί με αυτά με χαμηλά τόξα που στηρίζονται σε ογκώδεις πεσσούς, διακοσμημένους με επίκρανα με κορνίζα σε μορφή πλεξίδας. Το βόρειο κλίτος με χαμηλό θόλο είχε χρησιμοποιηθεί επί σειρά ετών ως οστεοφυλάκιο για τα οστά των Σκαλιωτών. Η κύρια είσοδος καθώς και η νότια δευτερεύουσα είσοδος στα ανατολικά φέρουν ανάγλυφα οξυκόρυφα θυρώματα με πολύ επιμελημένη διακόσμηση, βενετσιάνικης τεχνοτροπίας.

20. Ζήρος, ναός Αγίου Νικολάου

Ο τοιχογραφημένος ναός του Αγίου Νικολάου βρίσκεται στα βορειοανατολικά του οικισμού και είναι μονόχωρος, λιθόκτιστος, θολοσκεπής. Κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις. Το αρχικό ανατολικό τμήμα του φέρει εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφικό διάκοσμο με σκηνές από το βίο του Αγίου Νικολάου καθώς και παραστάσεις άλλων αγίων. Σύμφωνα με χαραγμένα που έχουν γίνει από επισκέπτες πάνω στο κονίαμα των τοιχογραφιών χρονολογείται πριν από το 1472. Σε ορισμένα σημεία διακρίνεται και πρωιμότερο στρώμα τοιχογραφιών. Ο χώρος του ιερού βήματος διαχωρίζεται μέσω τοιχογραφημένου τοίχου. Σε δεύτερη φάση, μεταξύ 16^{ου} -17^{ου} αι., έγινε επέκταση του αρχικού ναού στα δυτικά. Στη νότια όψη υπάρχει η είσοδος με ανάγλυφο θύρωμα με ημικυκλικό τόξο, με επιμελημένη διακόσμηση, βενετσιάνικης τεχνοτροπίας, πάνω από το οποίο υψώνεται το κωδωνοστάσιο.

21. Σκαλιά, ναός Αγίου Γεωργίου

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου χτίστηκε πάνω στα ερείπια του ναού που υπήρχε στη διάρκεια κατοίκησης του οικισμού. Στα τέλη της δεκαετίας 19^{ου} αιώνα (γύρω στο 1890) ανοικοδομήθηκε, διατηρώντας το νότιο τοίχο του ερειπωμένου ναού ως βόρειο και κτίζοντας εξ αρχής το νότιο τοίχο και το Ιερό χρησιμοποιώντας οικοδομικό υλικό του παλαιότερου ναού. Είναι μονόχωρος θολοσκεπής ναός με είσοδο στη νότια όψη του και ένα προστώ που οικοδομήθηκε το 1966. Το θύρωμα, με ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, φέρει δύο σειρές κάθετων ανάγλυφων ταινιών στο περιθύρωμα που περιβάλλονται από οδοντωτή ταινία. Στο ευθύγραμμο υπέρθυρο είναι χαραγμένα τέσσερα σύμβολα της οθωμανικής περιόδου. Εσωτερικά, στο βόρειο τοίχο που αρχικά ήταν ο νότιος τοίχος του ναού, διακρίνεται η παλαιά είσοδος με λαξευμένους παραστάδες και υπέρθυρο, που σήμερα χρησιμοποιείται ως αναθηματική κόγχη. Παραπλεύρως, μια δεύτερη αναθηματική κόγχη στέφεται με τόξο με διακοσμητικούς ομόκεντρους κύκλους στο κλειδί.

22. Επάνω Ζάκρος, οι νερόμυλοι

Οι παραδοσιακοί νερόμυλοι της Ζάκρου ανάγονται στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ενδεχομένως όμως υπήρχαν και από παλαιότερες εποχές. Οι κύριες χρήσεις τους αφορούσαν στο άλεσμα των σιτηρών, στην επεξεργασία των μάλλινων υφαντών (ρασοτριβεία) και στο άλεσμα του ελαιόκαρπου (φάμπρικες). Αποτελούν ένα σύμπλεγμα δομημένο έτσι ώστε να υδροδοτούνται όλοι από την ίδια πηγή νερού, με το νερό να κατευθύνεται από τον έναν μύλο στον άλλο μέσω κτιστών αυλάκων, των «γλυκάτων». Ο κυρίως νερόμυλος ήταν ένα απλό ορθογωνικό κτήριο που περιλάμβανε το εργαστήριο με τα μηχανήματα. Στους μεγαλύτερους μύλους υπήρχε επίσης ένας χώρος υποδοχής των πελατών και χώρος διαμονής του μυλωνά με τζάκι για μαγείρεμα και θέρμανση. Το πιο εντυπωσιακό κατασκευαστικό στοιχείο τους ήταν το «πηγάδι», που ορθωνόταν πάνω από το νερόμυλο, με ύψος 6-8 μέτρα, και μετέφερε το νερό με δύναμη στο «ζουργιό» με τη φτερωτή, η οποία με τη σειρά της έδινε κίνηση στις μυλόπετρες.

23. Επάνω Ζάκρος, ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρα (Αφέντης Χριστός).

Πρόκειται για μια μικρή βασιλική, που φαίνεται να χτίστηκε σε δύο φάσεις. Στον μικρό μονόχωρο θολοσκεπή ναό έγινε, σε δεύτερη φάση, επέκταση στα δυτικά με κλίτος υψηλότερο και πλατύτερο του αρχικού. Η είσοδος τοποθετήθηκε στη βόρεια πλευρά της επέκτασης, ενώ σε ανακαίνιση, το 1954 προστέθηκε και χτιστό κωδωνοστάσιο. Ο χρόνος ανέγερσης του δεν είναι γνωστός. Περιλαμβάνεται στην απογραφή των εκκλησιών του 1637 αλλά η παρουσία σπαραγμάτων τοιχογραφιών τόσο στο παλαιότερο τμήμα του κλίτους όσο και στην επέκταση υποδεικνύει ότι θα πρέπει να χτίστηκε πριν να σταματήσει η τοιχογράφηση των ναών στη Κρήτη, στις αρχές του 16ου αιώνα. Στο δυτικό τοίχο του ναού υπάρχει μια κόγχη όπου έχει διασωθεί μια τοιχογραφία απλοϊκής βυζαντινής τεχνοτροπίας όπου απεικονίζονται τρία πρόσωπα από τα οποία διακρίνεται στο κέντρο το πρόσωπο του Χριστού. Η ύπαρξη ενός μονολιθικού κίονα με τραπεζιόσχημο κιονόκρανο από ασβεστόλιθο εντοιχισμένου στο νότιο τοίχο της επέκτασης, ενός κίονα χωρίς κιονόκρανο και τμήμα τρίτου κίονα στο περίβολο μαρτυρούν μεταφορά από αρχαιότερο κτίριο για να χρησιμοποιηθούν στη επέκταση του ναού.

24. Η κρήνη στην Επάνω Ζάκρο

Μέσα στον οικισμό βρίσκεται μια μικρή κρήνη που κατασκευάστηκε γύρω στα 1915 με την χρηματοδότηση του Άγγλου αρχαιολόγου D. G. Hogarth ο οποίος έκανε τις πρώτες ανασκαφικές έρευνες στην Κάτω Ζάκρο. Η κρήνη αυτή έχει αναστηλωθεί το 2000 από τον Πολιτιστικό Σύλλογο. Η πρόσοψη είναι κτισμένη με ορθογώνιους λίθους από τους οποίους οι γωνιακοί βαίνουν σε παραστάδες σε όλο το ύψος ενώ ένα ανάγλυφο γείσο στέφει το κτίσμα. Στη μέση σχεδόν της πρόσοψης βρίσκεται ο κρουνός και μια μικρή γούρνα. Η υδροληψία γινόταν με σωλήνες από την μικρή πηγή που βρίσκεται κοντά στον ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα.

25. Κάτω Ζάκρος, οι σχετιζόμενες με νερό κατασκευές του μινωικού ανακτόρου

Το μινωικό ανάκτορο της Κάτω Ζάκρου μαζί με τα παραρτήματά του ξεπερνά τα 8.000 τ.μ. και υπολογίζεται ότι υπήρχαν περίπου 300 διαμερίσματα μαζί με τους ορόφους. Έχει δύο κύριες οικοδομικές φάσεις, η πρώτη ανάγεται περίπου στο 1900 π.Χ., ενώ η δεύτερη γύρω στο 1600 π.Χ.. Καταστράφηκε όπως και τα άλλα κέντρα της Μινωικής Κρήτης, στα 1450 π.Χ. περίπου.

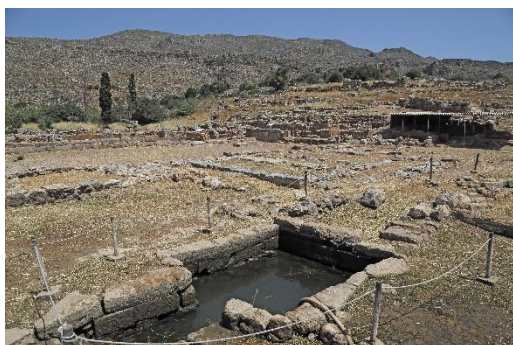
Στα βορειοανατολικά του ανακτόρου ένας πλακόστρωτος δρόμος από το λιμάνι οδηγούσε στην μεγάλη κεντρική αυλή που πλαισιώνεται από τέσσερις πτέρυγες. Η κεντρική αυλή με χτιστό βωμό στα βορειοδυτικά, ήταν ο χώρος όπου λάμβαναν χώρα οι θρησκευτικές τελετές και περιβαλλόταν από μεγαλοπρεπείς προσόψεις και στοές με κίονες-πεσσούς που στήριζαν τις βεράντες.

Στη δυτική πτέρυγα, που περιλάμβανε τον χώρο λατρείας, βρίσκεται το Ιερό, ένα μικρό δωμάτιο απρόσιτο στο κοινό με υψηλό «θρανίο» για την απόθεση αντικειμένων και δίπλα βρίσκεται η «**Δεξαμενή Καθαρμών**» που είχε εξαγνιστικό-τελετουργικό χαρακτήρα, όπως φαίνεται και από τελετουργικό αγγείο που βρέθηκε εκεί. Πρόκειται για μια τετράπλευρη κατασκευή με οκτώ σκαλοπάτια που επέτρεπαν στους ιερείς να μπουν στο νερό για να εξαγνιστούν πριν τελετουργήσουν στο Ιερό.

Στην ανατολική πτέρυγα, που αποτελούσε τον χώρο διαμονής και το διοικητικό κέντρο του ανακτόρου, είναι τα βασιλικά διαμερίσματα. Στα ανατολικά τους βρίσκεται η «αίθουσα δεξαμενής», ένα ευρύχωρο δωμάτιο με πολύθυρο προς το μέρος των βασιλικών δωματίων όπου υπάρχει μια ιδιαίτερη **κυκλική δεξαμενή** με διάμετρο 7μ. Τα τοιχώματα της είναι επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα και 8 λίθινα σκαλοπάτια οδηγούν στον πλακοστρωμένο πυθμένα της. Η παρουσία πέντε βάσεων κίωνων περιμετρικά της, υποδεικνύουν ότι πιθανόν να ήταν στεγασμένη και ίσως η χρήση της να ήταν για αναψυχή.

Μια άλλη υπόγεια δεξαμενή βρίσκεται νότια της προηγούμενης, η «**Τυκτή κρήνη**», όπως ονομάστηκε η τετράπλευρη κτιστή κατασκευή με τα 15 σκαλοπάτια και λίγο πιο πέρα το **κυκλικό κτιστό πηγάδι** με 8 σκαλοπάτια. Η αρχική του χρήση ήταν η άντληση νερού αλλά όπως φαίνεται από τα κύπελλα προσφορών που βρέθηκαν εκεί, είχε χρησιμοποιηθεί και σαν αποθήκη. Από το βάθος του, κατά την διάρκεια των ανασκαφών το 1964, ανασύρθηκε ένα κωνικό κύπελλο που ήταν γεμάτο ελιές.

Στη βόρεια πτέρυγα, βορειοανατολικά της κεντρικής αυλής κοντά στα “βασιλικά διαμερίσματα”, βρίσκεται το λεγόμενο **«λουτρό της βασίλισσας»**. Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα χώρων με δύο προθαλάμους και μια περίτεχνα χτισμένη **«Δεξαμενή Καθαρμών»**. Η δεξαμενή είχε ξύλινη κλίμακα και στον βόρειο και δυτικό τοίχο διαμορφώνονται κόγχες, με μικρούς κιονίσκους πάνω σε θρανία. Η κόγχη του βόρειου τοίχου είναι διακοσμημένη με τοιχογραφία που απεικονίζει «κέρατα καθοσιώσεως». Αφενός η θέση της δεξαμενής, και αφετέρου τα ιερά σύμβολα που την κοσμούν, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η κάθαρση των βασιλικών προσώπων είχε και εξαγνιστικό-τελετουργικό χαρακτήρα.